

Zeeburgereiland

Cultuurhistorische verkenning

C 16-062 Amsterdam

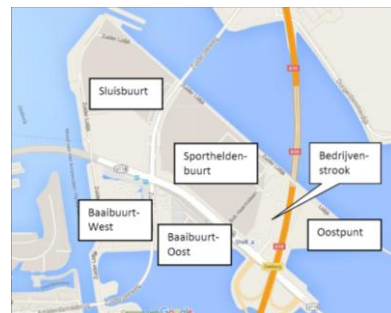
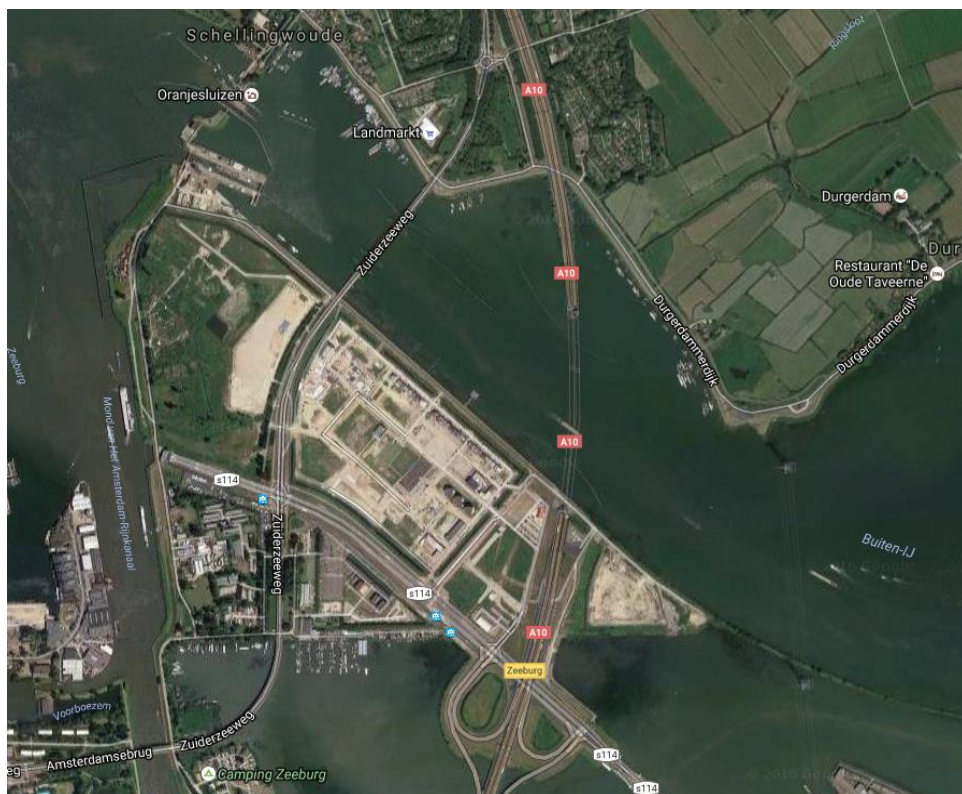
Inhoud

	Inleiding	3
1	Beleidskader	4
2	Ontwikkelingsgeschiedenis en cultuurhistorische inventarisatie	5
3	Conclusie en advies	16
	Literatuur/bronnen	18
	Colofon	18

Inleiding

In het kader van de op te stellen MER voor het Zeeburgereiland is Monumenten en Archeologie (MenA) verzocht te adviseren over de bovengrondse cultuurhistorische waarden die bij de stedenbouwkundige transformatie van het plangebied mogelijk van belang zijn. Dit heeft geresulteerd in een beknopte uiteenzetting van de ontstaansgeschiedenis en een overzicht van de in het gebied aanwezige bovengrondse cultuurhistorische waarden. Voor de ondergrondse cultuurhistorische waarden verwijzen we naar het Archeologisch Bureauonderzoek van MenA.

Bij cultuurhistorische waarden gaat het over sporen, objecten, patronen en structuren die zichtbaar of niet zichtbaar onderdeel uitmaken van onze leefomgeving en een beeld geven van een historische situatie of ontwikkeling. In veel gevallen bepalen deze cultuurhistorische waarden de identiteit van een plek of gebied en bieden ze aanknopingspunten voor toekomstige ontwikkelingen. Het is van belang dat cultuurhistorische waarden worden betrokken in de planvorming en worden meegewogen in de besluitvorming over de inrichting van een gebied.

1 Beleidskader

Naar aanleiding van de Modernisering van de Monumentenwet en de wijziging van artikel 3.1.6 van het Besluit ruimtelijke ordening (Bro, d.d.17 juni 2011, staatsblad 5 juli 2011, nr 339) dient per 1 januari 2012 bij het maken van bestemmingsplannen een beschrijving te worden opgenomen "van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten rekening is gehouden".

In de toelichting van de Bro staat dat dit betekent dat gemeenten een analyse moeten verrichten van de cultuurhistorische waarden en daar conclusies aan verbinden die in een bestemmingsplan verankerd worden. Dit vermindert de noodzaak tot het aanwijzen van nieuwe beschermde monumenten omdat aan het belang van de cultuurhistorie dan waarde wordt toegekend via het proces van de ruimtelijke ordening.

Voor Amsterdam komt het verankeren van de cultuurhistorie in het proces van ruimtelijke ordening en transformatieopgaven ook aan bod in de Beleidsnota 'Ruimte voor Geschiedenis' (vastgesteld 13 april 2005) en 'Spiegel van de Stad, visie op het erfgoed van Amsterdam' (vastgesteld 14 november 2011) en in 'Erfgoed voor de stad, agenda voor het erfgoed in een groeiend Amsterdam' (vastgesteld 5 juli 2016) .

De Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie van de provincie Noord-Holland is een geografische uitwerking van de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie (besluit d.d.21 juni 2010). De kaart geeft in zijn algemeenheid informatie over landschapstypen, aardkundige waarden, cultuurhistorische objecten/monumenten, archeologische verwachtingen en structuurdragers als militaire structuren en historische dijken. Deze informatiekaart is voor wat betreft bovengrondse cultuurhistorische waarden vooral gericht op gemeenteoverschrijdende zaken. Het is daarom niet gericht op de specifiek Amsterdamse waarden, en het geeft daar dan ook geen beeld van.

2 Ontwikkelingsgeschiedenis en cultuurhistorische inventarisatie

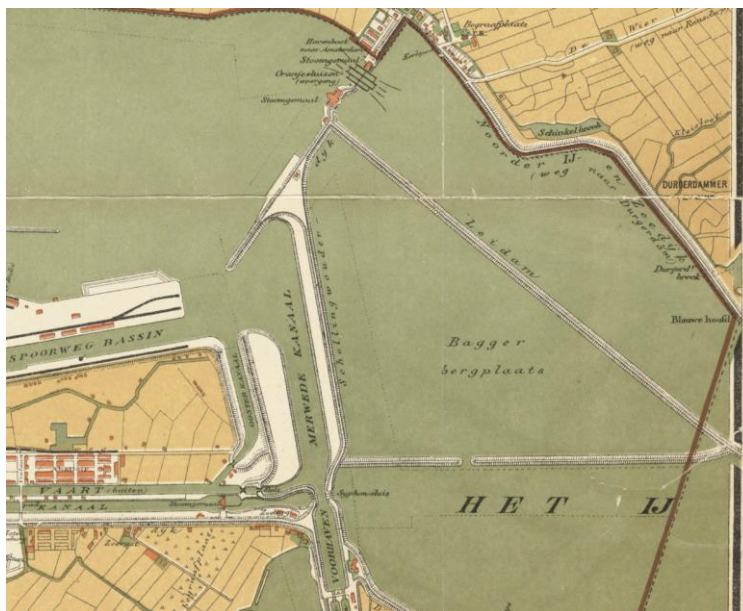
1896 Baggerbergplaats

Het gefaseerde ontstaan van het Zeeburgereiland voert terug op de aanleg van het Noordzeekanaal (1876). Als onderdeel van de beoogde kanaalwerken werd ten behoeve van de waterhuishouding in 1867 de locatie bepaald voor een afsluitdam met een sluiscomplex - de oranjesluizen uit 1872 - tussen het IJ en de toenmalige Zuiderzee: van de zogeheten Paardenhoek in het noordoostelijk deel van de Stads Rietlanden naar Schellingwoude in Noord. Daarmee stond de eerste, noordwestelijke contour van het eiland op de kaart. Ten gevolge van de planvorming voor de aanleg van de haveneilanden die in en rond de Stads Rietlanden het Oostelijk Havengebied zouden gaan vormen en voor het graven van het Merwedekanaal - het latere Amsterdam-Rijnkanaal - werd het deel van de dam ten zuiden van de Oranjesluizen tussen 1884-1888 naar het zuidoosten verlegd: de huidige Zuider IJdijk, toen nog Schellingwouderdijk geheten, die de westelijke begrenzing van het Zeeburgereiland vormt. In 1893 ontstond met de vier kilometer lange strekdam (de Leidam) die vanaf de Oranjesluizen, haaks op de afsluitdam werd aangelegd, de noordoostelijke begrenzing van het Zeeburgereiland. Deze 'zeebreker' vormde de scheiding tussen het steeds ondiepere zuidelijke deel van de Zuiderzee (het huidige IJ-meer) en de uit te baggeren vaargeul naar de Oranjesluizen (huidige Buiten-IJ).

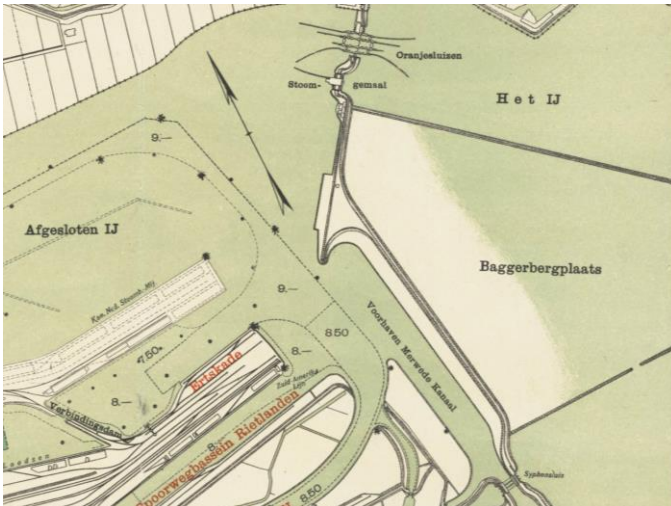
Rijkswaterstaat zocht intussen een plek om baggerslib uit de vaargeul, de oostelijke havenbekkens en het Noordzeekanaal te kunnen bergen. Daarom werd vanaf de zuidpunt van de Zuider IJdijk in oostelijke richting een derde dijk aangelegd die halverwege de strekdam uitkwam, zodat rond 1896 een gesloten driehoekig bassin was ontstaan, bedoeld als baggerbergplaats. De baggerhoop groeide in de loop der jaren en stak op een gegeven moment boven het water uit, waarmee het zogeheten IJ-eiland, later omgedoopt tot Zeeburgereiland, een feit was.

Nog aanwezige waardevolle elementen uit deze periode:

- Dijklichamen; vooral de westelijke, met buitenberm geprofileerde Zuider IJdijk (vml. Schellingwouderdijk)

Afsluitdijk, uitsnede kaart 1867 (SAA; D10100000034) en omdijking Baggerbergplaats, uitsnede kaart 1896 (SAA: KOKA00278000001)

Links: uitsnede PW-kaart 1907, met de steeds groter wordende baggerhoop, de toenmalige aansluiting van sluizen en gemaal op het Zeeburgereiland en de later vergraven punt die nog herinnerde aan het vroegste dijk tracé (SAA: KOKA00380000001). Rechts: de Oranjesluizen met de later aangelegde grote sluis die aantakt op het Zeeburgereiland (foto Rijkswaterstaat)

Zuider IJdijk in noordelijke richting

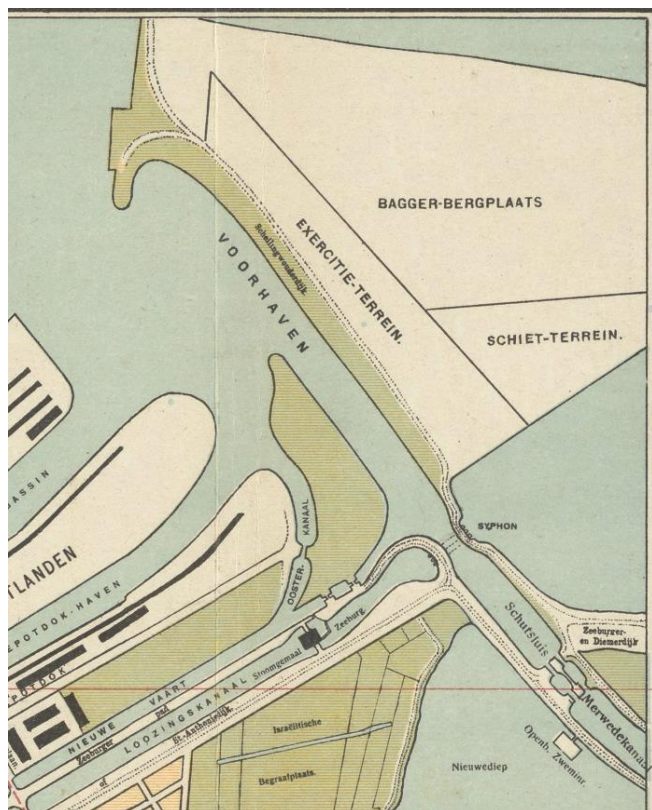
1907 Militaire functie

Het nieuwe eiland kreeg vanwege de strategische ligging gedeeltelijk een militaire functie. Aan de zuidwestzijde werden vanaf 1907 schietbanen, barakken en een exercitieterrein ingericht. Langs de Zuider IJdijk bouwde het Departement van Oorlog een wachterswoning (nr. 24) en direct hiernaast een schuilloods voor de manschappen, een toiletgebouw en een opslagplaats voor schietschijven. De wachterswoning staat er nog altijd; de schijven- en schuilloods zijn gesloopt, maar op luchtfoto's zijn de contouren daarvan nog zichtbaar, hetgeen erop duidt dat de fundering nog aanwezig is.

In 1916 werd ter plaatse van de tegenwoordige Sportheldenbuurt, aan de noordkant van het eiland, het *Marine Vliegveld Schellingwoude* aangelegd, met een hangar en hellingbaan voor watervliegtuigen. In het begin had dit vliegveld een militaire functie, vanaf 1928 ook een publieke functie als algemeen vliegveld waar zo nu en dan burgervliegtuigen landden. In 1938 werd het vliegveld in dienst gesteld voor de verdediging tegen de Duitsers.

Buiten de militaire zones bouwde Rijkswaterstaat in 1916 (ir. W.G.L. Gelinck) op de Zuider IJdijk vier dienstwoningen voor het personeel van het stoomgemaal, dat tussen de Oranjesluizen en het eiland is gesitueerd. De woningen zijn ondergebracht in twee dubbele blokken van één bouwlaag met mansardekap waarin per woning een slaapvertrek is ondergebracht met dakkapel. Blijkens een situatietekening bij de bouw aanvraag, vervingen deze nieuwe woningen een tijdelijke houten woning voor vier beampten.

- wachterswoning uit 1907, gebouwd door het Departement van Oorlog, Zuider IJdijk 24
- de direct achter de wachterswoning in maaiveld zichtbare contouren van de schijven- en schuilloods
- twee blokjes dienstwoningen uit 1916, gebouwd door Rijkswaterstaat, Zuider IJdijk 33-39

Genie.
1907.
Bouwk. 5te 150.
2de Comm. en Desment.
Amsterdam.

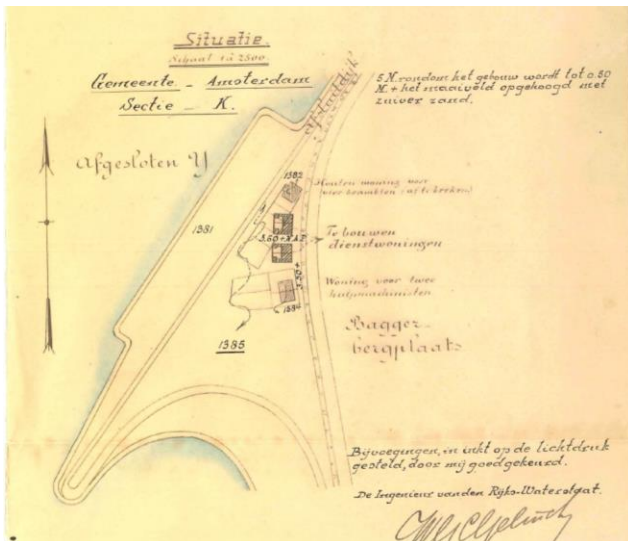
Het inrichten van een schiet- en exercitieterrein voor het garnizoen te
Amsterdam. (2de Gedeelte).

Fig. 1. Situatie. (1:500).
Fig. 2^a. Nachterwoning. (1:500).
Fig. 2^b. Standgezicht volgens 6. Top fig. 2^a.
Fig. 4^a. Schijvenloods. (1:500).
Fig. 4^b. Standgezicht volgens 6. a. op fig. 4^a.
(Met gereedschaps opslag der plantengereedschappen).
Fig. 5^a. Privaatgebouw. (1:500).
Fig. 5^b. Standgezicht volgens 6. a. op fig. 5^a.
Fig. 2^c. Plattegrond.
Fig. 4^c. Plattegrond.
Fig. 5^c. Plattegrond.
Fig. 2^d. Doornende volgens 6. a. op fig. 2^a.
Fig. 3^a. Schijvenloods.

7

De wachterswoning, Zuider IJdijk 24; op de luchtfoto zijn in het maaiveld achter dit huis de contouren van de schijven- en schuilloods goed zichtbaar

Situatietekening en bouwtekening van de dienstwoningen voor personeel van het stoomgemaal bij de Oranjesluizen, Rijkswaterstaat, 1915 (Bouwdossier)

Dienstwoningen, Zuider IJdijk 33-39

1940 Duitse bezetting

Tijdens de Duitse bezetting in 1940-1945 bouwde de Luftwaffe het bestaande vliegveld om tot *Fliegerhorst Schellingwoude*, de grootste vliegbasis voor watervliegtuigen van Nederland. Verspreid over het eiland verzeen tientallen bouwwerken, variërend van zware bunkers tot luchtafweergeschut. Er resteren nog slechts drie Duitse bunkers, zonder hun oorspronkelijke aanaarding ter bescherming en camouflage. Het zijn de grootste nog in Amsterdam aanwezige bunkers, alle in de zuidwesthoek van het eiland: de 'Gefechtsstand für Fliegerhorst-kommandant', momenteel in gebruik als clubhuis van een hondenvereniging; een langwerpige bergplaats met aan beide uiteinden toegangsdeuren; en een schuilloods. Bij een van de bunkers is nog een deel van de Duitse wegaanleg aanwezig.

In 1941-1943 kwam in het Lozingskanaal het nieuwe gemaal Zeeburg gereed aan Zeeburgerdijk 801 (ontwerp Publieke Werken/J. Leupen; gemeentelijk monument). Dat pompt middels een syphonsluis op de bodem van het Amsterdam-Rijnkanaal water uit het IJsselmeer ter verversing van het Amsterdamse grachtenstelsel. Op de zuidpunt van de Zuider IJdijk staat boven de inlaat van deze syphonsluis een zogeheten schuifhuis waarin met een schuif de watertoevoer wordt gereguleerd. Aan de overzijde van het Amsterdam-Rijnkanaal staat een identiek bouwwerk.

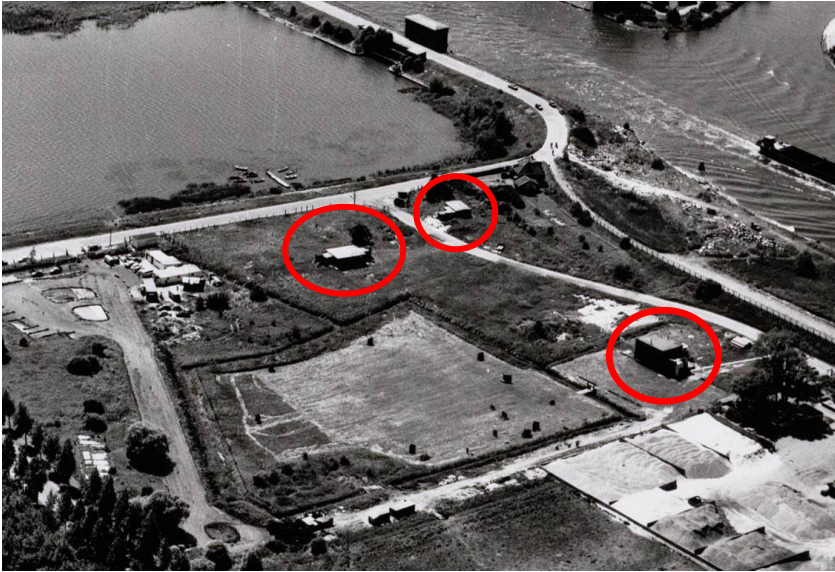
Na de oorlog verloor het Zeeburgereiland geleidelijk zijn militaire karakter. De Marine Luchtvaartdienst keerde niet terug, wel was het nog een periode de basis voor Kamp Zeeburg, met een militair hospitaal en schietbanen van de Militaire Kaderschool. In 1968-1970 werden de laatste militaire complexen opgeheven.

Nog aanwezige waardevolle elementen uit deze periode:

- drie Duitse bouwwerken: een bunker, vermoedelijk voor de commandant, Zuider IJdijk 30; een bergplaats en een schuilbunker
- het schuifhuis van de Syphonsluis, onderdeel van het gemaal Zeeburg aan de overzijde van Amsterdam-Rijnkanaal

Rood omcirkeld: de 'Gefechtsstand für Fliegerhorst-kommandant' (boven); de bergplaats (linksonder) en, onder de bomen, de schuilbunker (rechtsonder)

Detail luchtfoto, circa 1970 met rood omcirkeld de drie resterende Duitse bunkers; vlnr schuilbunker, bergplaats en bunker van commandant (SAA: 010009015873)

Uitsnede PW-kaart 1946, met diverse bouwwerken uit de bezettingsperiode (SAA: ANWQ00023000001)

Schuifhuis van de syphonsluis

1956-2001 Infrastructuur

De Zuiderzeeweg met de Amsterdamsebrug (tussen Oost en het eiland) en Schellingwouderbrug (tussen het eiland en Noord), voltooid in de jaren 1956-1957, was de eerste vaste verkeersverbinding naar Noord en aanzet tot een ringweg om de stad, waarmee tevens het Zeeburgereiland toegankelijk werd. Een stedenbouwkundig en civieltechnisch hoogtepunt van de Dienst der Publieke Werken, waarvoor de aanzet werd gegeven in het Algemeen uitbreidingsplan voor Amsterdam (AUP, 1935). Het tracé met de karakteristieke boogbruggen meandert fraai vanaf de Insulindeweg, langs de Zeeburgerdijk het eiland op en vervolgens over het Buiten-IJ naar Noord en Waterland. Onder de Amsterdamsebrug werd door Rijkswaterstaat een openbare schuilplaats aangelegd, bedoeld voor passanten op de Zuider IJdijk en Zuiderzeeweg (capaciteit 150 personen). De schuilplaats was gereed in 1960, de tijd van de Koude Oorlog. Aan het wegennetwerk werd in 1987 door Rijkswaterstaat de Ringweg A10/Zeeburgertunnel toegevoegd, en in 1997 door de Gemeente Amsterdam de Piet Heintunnel. De ingang van de Zeeburgertunnel wordt overhuifd door een imponerend betonnen portaal. Hierboven bevindt zich een rond dienst/ installatiegebouw. Voor de benodigde op- en afritten van de Ring A10 en de ontsluiting van IJburg middels de bouw van de Enneüs Heermabrug (2001) in de IJburglaan werd het eiland aan de zuidzijde vergroot met een aanplemping van een stuk IJmeer.

Nog aanwezige waardevolle elementen uit deze periode:

- tracé Zuiderzeeweg met de aanlandingen van Amsterdamsebrug en Schellingwouderbrug
- de tunnelmond van de Zeeburgertunnel
- schuilplaats onder de Amsterdamsebrug

Links: Zuiderzeeweg en Amsterdamsebrug gezien vanaf het eiland, jaartal onbekend (SAA: 010009015873). Rechts: Zuiderzeeweg gezien vanaf de Zuider IJdijk naar de Amsterdamse brug, ca. 1957 (Fotograaf Ad Windig, SAA: OSIM00008005164)

Links: aanlanding Amsterdamse brug op eiland. Rechts: uitsnede van het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam (AUP, 1935) dat de aanzet is geweest van de Zuiderzeeweg over het eiland; vliegveld voor watervliegtuigen en het exercitieterrein zijn op de AUP-kaart aangegeven.

Schuilplaats met toegangsdeur onder de aanlanding van Amsterdamsebrug

Schellingwoudebrug met aanlanding op het eiland

Links: Zeeburgertunnel in aanleg, 1986 (SAA: B00000037205); rechts: Zeeburgertunnel en Zuiderzeeweg met de bruggen gezien vanuit Noord, 1991 (Fotograaf Wout Berger, SAA: OSIM00010001317)

De tunnelmond van de Zeeburgertunnel

1982 Waterzuiveringsinstallatie Oost

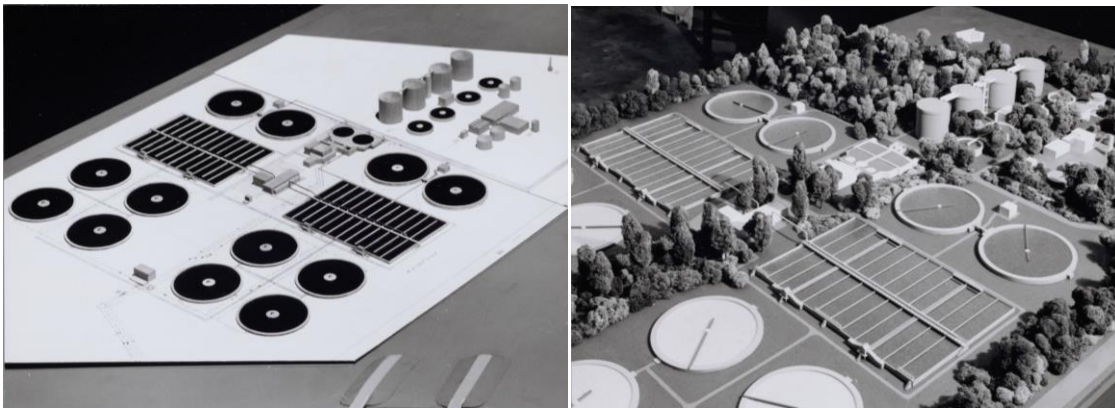
Nadat de militairen waren vertrokken en het eiland beter bereikbaar was geworden vestigden zich verschillende bedrijven op het eiland, zoals een betonfabriek en grindbedrijf. Bijna het hele eiland ten oosten van de Zuiderzeeweg en ten noorden van de huidige IJburglaan werd van 1982 tot 2006 in beslag genomen door de Rioolwaterzuivering-Oost: een batterij imposante bassins en silo's. Drie ronde betonnen silo's (gistingtanks) en twee slibvrijzelgemalen, in 1982 gerealiseerd door de gemeentelijke Dienst Waterkeringen & Riolerings zijn behouden als relict uit het verleden en in de planvorming voor de nieuwe woonwijk verankerd. De twee betonnen gemalen hebben een vergelijkbare symmetrische opgang als het dienst/installatiegebouw van de Zeeburgertunnel. In 2015-2016 is één van de twee gebouwtjes getransformeerd tot Stamhuis de Slibvijzel, een creatieve werk- en ontmoetingsplek (Dorens Architects).

Nog aanwezige waardevolle elementen uit deze periode:

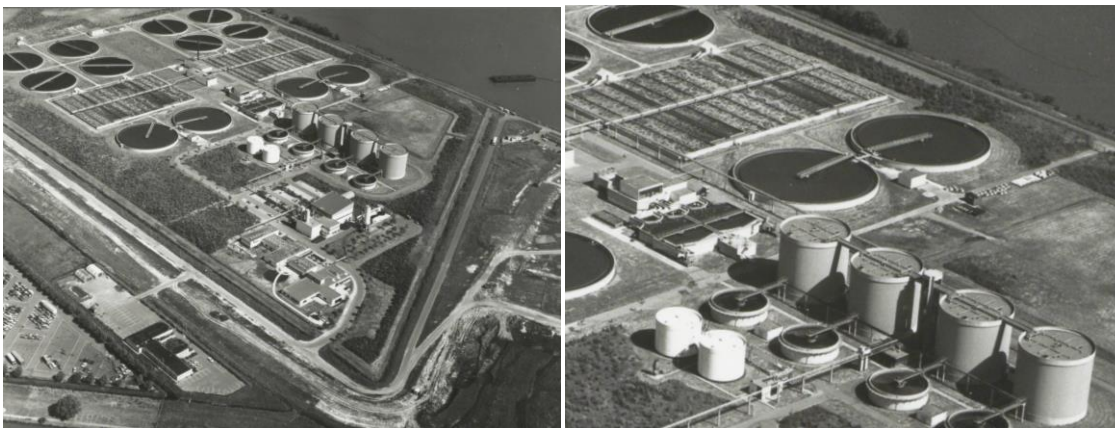
- drie silo's aan de Faas Wilkesstraat
- twee slibvrijzelgemalen aan de Roepie Kruizestraat

Uitsnede kaart met de Rioolwaterzuiveringsinrichting-Oost, 1991-1992 (SAA: ANWQ00149000001)

Maquette van de Rioolwaterzuiveringsinstallatie-Oost, 1974 en 1975, Dienst Waterkeringen & Rioleringen (SAA: 030076000862 en 030076000869)

Luchtfoto Rioolwaterzuiveringsinstallatie-Oost en uitsnede met de slibvijzelgemalen linksboven en de silo's rechtsonder, 1986 (SAA: B00000037206)

De drie silo's aan de Faas Wilkesstraat

De twee slibvrijzelmalen aan de Roepie Kruizestraat

3 Conclusie en advies

De genoemde waardevolle elementen zijn vooral van stedenbouwkundige en cultuurhistorische betekenis. Zij getuigen van de ontstaans- en gebruiksgeschiedenis van het Zeeburgereiland (omdijking, enkele woonhuizen en bunkers, het schuifhuis, silo's en slibvijzelgemalen) of zijn deels 'gewoon' onderdeel van de omvangrijke wegenstructuur die op het eiland bij elkaar komt (brugaanlandingen als onderdeel Zuiderzeeweg, tunnelmond A10). MenA adviseert deze elementen te behouden en in de verdere transformatie van het Zeeburgereiland als cultuurhistorisch waardevolle ankerpunten op te nemen. Nadere aandacht is ook nodig voor het groen en dan met name voor de bomenrijen langs de Zuiderzeeweg die indertijd als onderdeel van dit tracé zijn mee ontworpen.

Literatuur/bronnen

Monumenten en Archeologie, Archeologisch bureauonderzoek bestemmingsplangebied Zeeburgereiland (Sluisbuurt, Bedrijventerrein, De Kom, Baaibuurten), 2015
Beeldbank van Stadsarchief Amsterdam (SAA)
Ons Amsterdam, *Wonen in het IJmeer*, Peter-Paul de Baar, mei 1990
Ons Amsterdam, *Niemandslaan met kapsones*, Peter-Paul de Baar, juli/aug 2010
Velde, J.J. van der, Stadsontwikkeling van Amsterdam 1939-1967, A'dam 1968
<http://www.stelling-amsterdam.nl/kazernes/schellingwoude/>
<http://www.stelling-amsterdam.nl/bunkers/duits/luftwaffe/index.php>
<http://www.militairzeeburg.nl/>

De nummers bij de historische foto's verwijzen naar de negatiefnummers van de foto's in de collectie van het Stadsarchief (SAA), die via de beeldbank raadpleegbaar zijn.

Tenzij anders vermeld, zijn alle foto's in 2016 gemaakt door MenA.

Colofon

Datum: 13 december 2016
Status: definitief
Redactie: Jeroen Schilt
Tekst: Victorien Koningsberger

© Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2016
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van M&A. M&A aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.